

DRAMATIŠKI TAUTOS ISTORIJS ĮVYKIAI LIETUVIŠKUOSE VAIDYBINIUOSE FILMUOSE (POKARIO REZISTENCIJA IR DARIAUS IR GIRĖNO SKRYDIS)

Kiekviena tauta savo istorijoje turi momentų, kurie įrėžia atmintin išskirtinį brėžį, sukeltą ir skausmą, ir pasididžiavimą. Šiandien prisiminsime du dramatiškus įvykius, tikriau, vieną įvykį ir vieną laikotarpį: pokario pasipriešinimą sovietinei okupacijai (1944 – 1951) ir lakūnų Stepono Dariaus ir Stasio Girėno (Girskio) istorinį skrydį per Atlantą 1933m. liepos 15-17d. bei jų tragišką žūtį Soldino miške tuometinės Vokietijos, dabar – Lenkijos teritorijoje.

Steponas Darius, lakūnas kapitonas svajotojo įsigyti nedidelį lėktuvą ir su juo nusukti be nutūpimų iš Niujorko į Kauną. Pinigų nebuvo, bet noras išgarsinti tokiu skrydžiu Lietuvą buvo begalinis. Jam pavyko Amerikoje susipažinti su aviamechaniku Stasiu Girskiu, ir jiedu pradėjo ruoštis. Išeivija pamažu patikėjo jų svajonių realumu, buvo daromos rinkliavos, lakūnai uždarbiavo, skraidindami norinčiuosius, kiekvienas surinktas centas ėjo į būsimo skrydžio fondą. Tai buvo metas, kai JAV, Prancūzijos, Vokietijos pilotai bandė atlikti rekordinius skrydžius. Tokio skrydžio, kokį sugalvojo lietuviai, niekas pasaulyje nebuvo bandęs atlikti. Ant įsigyto lėktuvėlio, kurį pavadino „LITUANICA“, šonų buvo surašyti aukotojai. Lituanica buvo tokia nedidelė, kad prieš skrydį pakrovus reikiamą kurą (tarpinių nutūpimų neturėjo būti), iš jos teko išmesti net pilotų sėdynes. Netilpo net būtinoji radijo įranga. Toks skrydis prilygo fantastikai, bet Darius ir Girėnas (pavardė buvo pakeista, kad gražiau skambėtų) buvo ryžtingi. Galima paklausti, kodėl skrido į Kauną? Kaunas tuomet buvo laikinoji Lietuvos sostinė. Pagaliau skrydžio valanda atėjo. Liepos 15 „Lituanica“ pakilo istoriniam skrydžiui. Šio skrydžio rekordas amžiams įrašytas į sportinės aviacijos rekordų sąrašą. Priglundę prie radijo imtuvų lietuviai šiaurės ir anapus Atlanto laukė bent menkiausios žinutės apie drąsuolių skrydį. Tas nerimastingas dienas visas Kaunas budėjo oro uoste. Kiekvienas žvelgė į dangų. Jau, jau, liko taip mažai, tuoj pasirodys didvyriai... Deja, kaip perkūnas minią nutvilkė siaubinga žinia: žuvo! Ir vėl minia laukė, tik jau – atskraidinamų karstų... Šis Dariaus ir Girėno tragiškas žygdarbis sukėlė ne vien begalinį skausmą, bet ir didžiulį pasididžiavimą mūsų tautiečiais didvyriais, išgarsinusiems niekam nežinomos Lietuvos vardą. Poetai apdainavo jų žygį, skulptoriai kūrė paminklus. Garsaus skulptoriaus Pundziaus bareljefas ant Puntuko akmens šono atlaikė visas katalizmas, jo niekas nepajėgė sunaikinti. Kauniečiai pasiaukojančiai saugojo lakūnų atminimą nuo atėjūnų agresijos. Karo metais lakūnų karstai buvo užmūryti Kauno medicinos instituto požemiuose, kad vokiečiai jų nesunaikintų. Deja, sovietams lakūnų žygdarbis irgi buvo it rakštis. Viskas, kas kėlė tautinę savigarbą, tautos pasididžiavimą praeitimi, buvo nepageidaujama. Dariaus ir Girėno skulptūra buvo nugriauta, minėti ar rašyti apie juos buvo tabu. Artėjo 1983 metai, tragiško skrydžio 50 metis. Partiniai ideologai buvo linkę to nepastebėti. Tačiau atkaklūs kinematografininkai – dokumentininkas Robertas Verba ir vaidybinių filmų režisierius Raimondas Vabalas atkakliai prašė įamžinti žygdarbį kine. Jiems buvo visokiais būdais trukdoma, bet principinei kovai nusiteikę kūrėjai žingsnis po žingsnio artėjo prie tikslo. Komunistų partijos ideologai buvo suglume: pasaulio lietuviai primygtinai reikalavo deramai paminėti reikšmingą datą. O išeivijos balsas tarptautinėje arenoje buvo itin svarus. Po ilgų delsimų ir derinimų su sovietų valdžia ir dokumentinis Roberto Verbos „Lituanikos“ sparnai“, ir vaidybinis Raimondo Vabalo „Skrydis per Atlantą“ buvo pradėti. Mūsų tautai šių abiejų filmų pasirodymas buvo ilgai laukta šventė. Niekas nesvarstė jų meninių privalumų ar trūkumų: lietuvių tautai tai buvo

ilgai lauktas pilietinio aktyvumo aktas. Baigus Raimondo Vabalo filmą Kaune vyko Sąjunginis sportinių filmų festivalis, kurio konkursinei programai buvo pateiktas ką tik iškeptas „Skrydis per Atlantą“ (dėl sportinės aviacijos rekordo). Filmo tiražas nebuvo atspausdintas, kol kas egzistavo tik vienintelė kopija. O tauta buvo įelektrinta ilgo laukimo. Politinio švietimo namų salėje, kur dirbo festivalio žiūri, filmas turėjo būti parodytas. Reikiamą valanda atvežti žiūri nariai į pastatą patekti nesugebėjo: didžiulė kauniečių minia buvo aklina užblokavusi visas prieigas. Kaip paaiškėjo, salė irgi buvo sausakimša. Tik po kokio pusvalandžio mažytis plyšelis buvo praplėstas minioje, ir žiūri nariai keturiomis suropojo vidun. Tas įvykis iliustruoja, kaip žmonėms reikėjo pačios Dariaus ir Girėno temos. Dariaus ir Girėno istorija – viena iš tų, kurios kelia tautinę savigarbą.

Kitas ilgai egzistavęs tabu – pokario rezistencijos kovų tema. Kovotojai prieš sovietų okupaciją vienareikšmiškai buvo vadinami banditais, tik taip jie ir turėjo būti vaizduojami. Niekas negalėjo kalbėti apie tai, kad kova vyko prieš okupacinę valdžią, kad į pražūtį ėjo vedini Tėvynės meilės, patriotizmo, kad ėjo inteligentai: karininkai, mokytojai, studentai ir aukštesniųjų klasių gimnazistai, kad tą šventą kovą rėmė dauguma kaimo šeimų. Aišku, tai buvo kova, žūt būtinė kova, ginklu kovojo abi pusės. Bet vienoje pusėje baisiomis sąlygomis bunkeriuose glaudėsi rezistentai, kitoje – daugiataukstantinė jėgos struktūra, gausiai ginkluota, nepaisanti jokių tarptautinių įsipareigojimų. Lietuvių vaidybiniame kine rezistencija praskleista 1965 – 1968 metais, jau gerokai po Stalino mirties. Aišku, objektyviai kalbėti nebuvo galimybės, bet puse lūpų, tam tikromis užuominomis kūrėjai ieškojo būdų praskleisti užsklandą. Algirdo Dausos ir Almanto Grikevičiaus „Jausmuose“ inteligentiški vyrai slapta ruošia motorinę valtį, nors jūroje ledai, o plaukti į jūrą uždrausta. Sužinome, jog vienos herojės vyras slapstosi, kad jo tyko sribai. Netrukus matysime tuos pačius vyrus išplaukiančius į Švediją. Šykščios užuominos leidžia žiūrovui susivokti, kokiam kontekste vyksta vidinių aistrų kupina dviejų brolių dvynių būtis.

Daug atviriau, pagal vesterno dramaturgijos dėsnius, veikėjus į konfliktą suduria Vytautas Žalakevičius savo filme „Niekas nenorėjo mirti“. Aišku, metas buvo toks, kad objektyvi pokario kovų tema nebuvo galima. Teigiamieji – žuvusio apylinkės pirmininko sūnūs Lokiai, kitoje pusėje – užsislaptinęs rezistentų vadas Aitvaras, kaime vadinamas Šventu Juozapu. Sudurdamas šias dvi jėgas, režisierius palieka erdvę žiūrovui pamąstyti. Filmo centre iškyla dar sudėtingesnė problema; kaltės ir nekaltumo. Ar galima istorijos sandūrose likti indiferentiškam? Vaitkus, nebylio batsiuvio sūnus, buvęs rezistentas, patikėjęs valdžios pažadėta amnestija ir ramia egzistencija, legalizuojasi. Apylinkės pirmininko žūtis šleifas atšliauža ir iki tyliai tūnančio Vaitkaus. Smurtu jis „prikalbinamas“ būti pirmininku, net nespėjęs suvokti savo būtis sudėtingumo. Kaime dominuojančių brolių Lokių verdiktas aiškus: Vaitkus bus pirmininkas ir per 3 dienas išsiaiškins, kas nužudė jų tėvą. Jei ne – ir jam galas. Žmogus prieš savo valią įtraukiamas į žūt būtinės kovos mėsmažę, kai negali nei pirmyn, nei atgal. Žalakevičius sąmoningai pasirenka dinamiško vesterno žanrą, kurį paprastai žiūrėti lengva ir smagu, tačiau filmo dinamika yra tik priemonė išryškinti tų įvykių giluminius klodus. Režisierius pasitelkia vaizdines ir žodines metaforas. Antai, pirmininko kabinete sovietinis herbas kabo visiškai kreivai (kas išdrįstu!), o iš abiejų pusių kadre valdžios atstovų galvos... Prie keliuko į mišką stovi skausmingas rūpintojėlis, tarsi besimeldžąs už savo žūstančius vaikus... Mirštantis prieškarinio uniformą vilkintis Aitvaras be jokio pykčio sako savo žudikui: „Tu nežinai, kaip skauda“ ir čia aiškiai kalbama ne apie fizinį skausmą... Valstietis

Marcinkus Lokiams, kalbinantiems pirmininkauti, mesteli: „Jau geriau aš į arklio subinę žiūrėsiu, negu į veidus angelams“. Tai autoriaus palikti ženklai mums, kad mąstytime.

Raimondo Vabalo „Laiptai į dangų“ – vėl tas pats pokario kaimas, ta pati įtampa, tvyrojusi sodybose tuo metu. Pagal literatūrą, pagrindiniai turėtų būti studentai Jaunius ir Ramunė, tačiau režisierius svarbiausiu savo požiūrio reiškėju iškelia Ramunės tėvą ūkininką Indriūną, kurį nuostabiai įtikinamai suvaidino Panevėžio teatro aktorius Vaclovas Blėdis. Jo lūpomis perteikiamas ir skausmas, ir nerimas, ir baimė, ir skepticizmas, ir išmintis, ir pasididžiavimas Lietuva. Be deklaracijų, be patoso. To paprasto kaimo žmogaus paveikslas tai – visos pokario Lietuvos apibendrintas paveikslas. Filme nėra atvirų kovos epizodų, mirčių, bet viskas pasakoma ir suprantama tarp eilučių per paprastos šeimos sudėtingą būtį. Taip gyveno tūkstančiai šeimų pokario Lietuvoje: baime pasikloję, baime užsikloję, laukdami išvadavimo, kuris taip ir neįvyko.

Visiškai atvirai prabilti apie rezistenciją ir tos kovos karžygių likimus tapo galima tik Nepriklausomoje Lietuvoje. Praėjo keleri atgautos Nepriklausomybės metai, kai rež. Jonas Vaitkus sukūrė filmą „Vienui vieni“ (2004) apie rezistencijos metus ir vieną žymiausių jos vadų – Juozą Lukšą bei jo brolius Jurgį, Stasį, Antaną. Tėvai šventai kovai palaimino 4 savo sūnus, gyvas liko tik vienas Antanas. Jonas Vaitkus pasirinko gana išsamią Juozo Lukšos kovų ir žūties kroniką. Atviri, vietomis net drąstiškai enkavedistų žiaurumo epizodai. Šis filmas, tai – režisieriaus atviras širdies šauksmas apie patį tragiškiausią XXa. Lietuvos istorijos tarpsnį. Be jokių užšifravimų, tiesus ir principingas pasakojimas mus verčia apmąstyti kainą, kurią pokario metais sumokėjo geriausi tautos sūnūs, palikę šiltus namus, mokslus, perspektyvius darbus, meilę ir linksmybes. Jų svajonė buvo viena – iškovoti Tėvynei laisvę. Savo gyvenimo kaina.

Ištraukos iš vaid. filmų:

1. SKRYDIS PER ATLANTĄ. 1983, LKS. REŽ. RAIMONDAS VABALAS. 11‘31“
2. NIEKAS NENORĖJO MIRTI. 1965, LKS. REŽ. VYTAUTAS ŽALAKEVIČIUS. 7‘ 06“
3. LAIPTAI Į DANGŲ. 1966, LKS. REŽ. RAIMONDAS VABALAS . 7‘
4. VIENUI VIENI. 2004, DAUMANTAS. REŽ. JONAS VAITKUS. 7‘

Živilė Pilipavičienė